

Formy podání řeči¹

ROBERT ADAM

Slovesný komunikát je součástí procesu sociální komunikace. Jako takový má svého/své původce, tedy autora (autory), a svého/své vnímatele, tedy posluchače nebo čtenáře. Tito skuteční aktéři komunikačního procesu tvoří množinu **subjektů vněttextových**. Složkami výstavby slovesného komunikátu jsou pak vždy **subjekty vnitrotextové**, uvnitř slovesného komunikátu ztvárněné (Macurová, 1994, s. 32). V primární komunikační rovině jsou těmito subjekty **podavatel** (vnitrotextový komunikant levostranný) a **příjemce** (vnitrotextový komunikant pravostranný, v narativních komunikátech se pro něj užívá tradičního termínu **vypravěč**). Sekundárními vnitrotextovými subjekty jsou postavy². Postava se může stát v nižší (sekundární, popř. terciární) textové rovině komunikačním subjektem jak podávajícím, tak přijímajícím.

Ve struktuře slovesného komunikátu je podávána skutečnost vždy, v každé výpovědi ztvárněna vzhledem k jistému časoprostorově orientovanému bodu, který Macurová (1977, s. 27) nazývá **perspektivní centrum**. Perspektivní centrum bývá obsazeno některým textovým subjektem; může se nacházet jak uvnitř světa slovesného komunikátu, tak mimo něj. **Perspektiva** je v této teorii definována jako “specifické uspořádání komponentů slovesného komunikátu vzhledem k (...) perspektivnímu centru” (Macurová, 1977, s. 66). Z tohoto hlediska lze rozlišovat slovesné komunikáty s perspektivou jednotnou (tj. ty, v nichž se uplatňuje jediné perspektivní centrum) a slovesné komunikáty s perspektivou (různými způsoby) složenou.

Pojmu perspektivy se blíží pojem hlediska, který učinil centrem své monografie B. A. Uspenskij (1970). Tento pojem je i zde spojován s problematikou subjektovou, ale subjekty vněttextové a vnitrotextové důsledně rozlišovány nejsou: rozeznává se hledisko autorovo, postavy a nezúčastněného pozorovatele (Uspenskij, 1970, s. 5).

Podle Uspenského se hledisko projevuje v několika navzájem nezávislých rovinách:

- frazeologické, spíše řekněme pojmenovací – zde slouží změna hlediska často účelům charakterizačním;
- subjektivního hodnocení – hodnotící vztah subjektu k zobrazované skutečnosti, tedy zřejmě i expresivita;
- psychologie – horizont vědomí či znalostí;
- časoprostorového zakotvení.

Domníváme se, že poslední zmíněná rovina stojí stranou všech ostatních. Znalosti subjektu, jeho hodnotící postoje a jeho řeč jsou ve vztahu k tomuto subjektu jevy vnitřní, kdežto jeho časoprostorové zakotvení je jev vnější. Na základě tohoto rozdílu rozlišujeme perspektivu subjektovou a perspektivu časoprostorovou. Je třeba ptát se zvlášť po identitě textových subjektů, tedy **kdo ke komu mluví**, a zvlášť po časoprostorovém zakotvení subjektu podávajícího, tedy **kdy a odkud mluví**.

Otázkou identity mluvícího subjektu v (uměleckém, vyprávěném) slovesném komunikátu se zabýval L. Doležel (1960). Podle Doležela je “rozlišení promluvového pásma vypravěče a promluvového pásma postav (...) základním rysem textové výstavby epického díla” (Doležel, 1960, s. 30). Distinktivními znaky jazykové výstavby pásma vypravěče (PV) a pásem postav (PP) v narativních komunikátech psaných v er-formě (na ty se Doležel soustřeďuje) jsou:

- kategorie slovesné osoby – v PP se vyskytnou všechny mluvnické osoby (a jejich kombinace s kategorií čísla), kdežto v PV pouze osoba třetí;
- prostředky apelu a exprese – PV postrádá apelovou a expresivní funkci, jeho součástí tudíž nebývají kontaktní citoslovce a apelové částice, rozkazovací a tázací věty a oslovení (prostředky apelu) ani citově zabarvené lexikální prostředky, věty zvolací a přací (prostředky exprese) – a pokud ano, mají jiné funkce (jde u nich vlastně o místa ne-vyprávěná³);
- prostředky subjektivní sémantiky – v PV, které má objektivní povahu, zpravidla chybějí hodnotící adjektiva a adverbia, názvy pro příbuzenské vztahy (nevztažené ke

- konkrétní postavě např. posesívem), hypokoristika, prostředky vyjadřování modality, subjektivní zdůvodňování;
- slohové zabarvení (útvárová a snad i funkčněstylová příslušnost jazykových prostředků, zejména lexikálních) – PV je po stránce slohové kompaktní a spíše neutrální, zatímco PP mají tendenci k slohovému zabarvení hovorovému, a to u různých postav různému;
- kategorie slovesného času – PV zná jen jediný čas, zpravidla préteritum, kdežto PP časy všechny (vztahuje je totiž k okamžiku pronášení promluvy);
- prostředky deixe – v PV mají funkci odkazovací, neboť PV má nesituační povahu, kdežto v PP ukazovací – toto ukazování je orientováno k pozici mluvčího subjektu⁴;
- grafické prostředky delimitační – PP bývají od PV oddělena uvozovkami, popř. jinými interpunkčními znaménky, nebo odsazením do jiného odstavce.

Kombinace všech distinktivních znaků PV vytváří jakýsi prototyp **řeči vypravěče**, kombinace všech distinktivních znaků PP vytváří prototyp **řeči postav**. Doležel (1960, s. 57) vedle těchto prototypických forem rozeznává i další, přechodové způsoby, jak vyjádřit, že podávajícím subjektem dané promluvy není (pouze) vypravěč, a souhrnně všechny formy nazývá epickými kontextovými postupy. Ve své novější publikaci (Doležel, 1993) pak používá termínu promluvové typy. My z nich vyčleníme řeč vypravěče a ty zbylé budeme označovat jako **formy podání řeči postav**.

Česká stylistika v návaznosti na Doležela tradičně rozlišuje pět forem podání řeči postav a podle podílu distinktivních znaků PP a PV je řadí takto:

- přímá řeč (PŘ) – má všechny distinktivní znaky PP;
- nevlastní přímá řeč – má všechny distinktivní znaky PP s výjimkou grafické delimitace, což podávanou řeč přibližuje pásmu vypravěče, resp. pásmům ostatních postav; nověji se tato forma často označuje jako *neznačená přímá řeč* (NPŘ);
- polopřímá řeč (PPŘ) – s PV pojí tuto formu nepřítomnost grafické delimitace a prostředků apelové funkce a také omezení na třetí osobu (s jistými výjimkami, které uvádí Janoušková (2001, s. 41)); pokud jde o kategorii času, je v PPŘ možné obojí: totiž jak omezení na vyprávěcí čas (zpravidla préteritum), tak zachování časů PP;
- smíšená řeč (SŘ) – řeč vypravěče modifikovaná tu a tam znaky PP; “Rozdíl mezi oběma kontextovými postupy [SŘ a PPŘ] je dán pouze hustotou, koncentrací distinktivních znaků pásma postavy. (...) mezi polopřímou a smíšenou řečí neexistuje ostrá hranice, je zde plynulý přechod” (Doležel, 1960, s. 96);
- nepřímá řeč (NŘ) – není graficky delimitována, je vždy uvozena rámcovou větou a na rozdíl od ostatních forem je na této větě syntakticky závislá jakožto vedlejší věta předmětová (obsahová); patří do PV a řeč postavy nepodává, nýbrž o ní pouze referuje⁵.

Německá taxonomie forem podání řeči nepracuje s pojmem neznačené přímé řeči a nerozlišuje PPŘ od SŘ. J. Vogt (1990, s. 150) případy chápané českou stylistikou jako NPŘ zčásti zahrnuje pod řeč přímou – ta podle něj nemusí nutně být vyčleněna do uvozovek – a zčásti je chápe jako svébytnou formu. Vedle řeči přímé, nepřímé a polopřímé (direkte, indirekte, erlebte Rede) klade totiž vnitřní monolog: “Von der direkten Personenrede und dem Selbstgespräch unterscheidet sich Innerer Monolog hingegen durch Stil und Kontext: Es fehlen *verba credendi* wie auch die Anführungszeichen” (Vogt, 1990, s. 182). Z této definice vyplývá, že to, co Vogt nazývá vnitřním monologem, je vlastně jeden z typů NPŘ, konkrétně NPŘ neuvozená rámcovou větou a využitá k zachycení myšlenek postavy. Domníváme se, že kritéria pro vyčlenění tohoto typu se odlišují od kritérií, na jejichž základě se definují ostatní formy podání řeči, a dáváme přednost Doleželovu názoru, že NPŘ a také PPŘ jsou *prostředky*, jimiž se běžně ztvárňuje vnitřní monolog (Doležel, 1960, s. 178). Vogt zde zřejmě nerozlišuje formu podání od charakteru podávané řeči, totiž od toho, zda jde o **řeč vnější (promluvení)**, nebo **vnitřní**, tj. o verbalizovanou, leč nevokalizovanou **myšlenku**. Kterákoli z forem podání řeči je podle našeho názoru schopna vyjádřit obojí. Je přitom možné (ale ve vztahu

k definicím jednotlivých forem irelevantní), že při kvantitativním výzkumu užívání jednotlivých forem podání řeči by se ukázalo, že NPR se využívá nejčastěji právě pro podání myšlenek (vnitřní řeči).

J. Hrbáček (1994, s. 115) vedle této funkce uvádí u NPR jako typickou ještě funkci vyjadřovat vnější řeč tam, kde je původce řeči anonymní nebo na něm nezáleží. Je-li původce řeči anonymní nebo jestliže na něm nezáleží, nemůže být perspektivní centrum vyprávění ve chvíli podávání této řeči v jeho blízkosti. Nezřídka je v takových situacích **perspektiva orientována k příjemci řeči**. Jak zjistila Pourová (1995, s. 87–88, zjištění se týká funkce NPR v Čapkově Hordubalovi), NPR se často užívá k zachycení dialogických replik postavy-mluvčího v mysli postavy-posluchače (vnímatel komunikátu přebírá informace o fikční skutečnosti až z vědomí postavy-posluchače). Perspektiva je tak trojediná a subjektivizace vyprávění komplexnější.

Kategoriemi osoby a času, deiktickými, apelovými a subjektivněemocionálními prostředky v PPŘ v er-formě i v ich-formě se podrobně zabývala J. Janoušková (2001). Vypravěč v ich-formě může pomocí PPŘ podávat myšlenky proživatele, promluvení proživatele a promluvení jiných postav. Ve všech případech je prakticky vyloučen výskyt osoby druhé; užití osoby první a třetí podléhá transpozicím, které Janoušková (2001, s. 56–61) podrobně popisuje. Pokud jde o prostředky apelu, v PPŘ se podle Janouškové (2001, s. 70nn.) transformuje oslovení v nominativ a imperativ v nepřímý rozkaz nebo konstrukci s modálním slovesem. V užívání tázacích vět a apelových částic se naproti tomu PPŘ s PP v zásadě shoduje.

Na rozdíl od jazyků germánských a románských se v češtině kategorie času v PPŘ zpravidla (u podání promluvení skoro vždy) shoduje s časy PP. Janoušková to vysvětluje snahou o jednoznačnost: “Většinou při reprodukci pronesené promluvy pomocí polopřímé řeči není transpozice do préterita možná, protože je nutné odlišit děj předčasný od současného, což je v češtině možné pouze použitím préterita v předčasném významu a prézentu ve významu současném” (Janoušková, 2001, s. 65). Dodáváme, že v románských a germánských jazycích transpozici nic nebrání, poněvadž ne-vyprávěná minulost se nevyjadřuje préteritem, nýbrž perfektem. Shoda času PPŘ s časem PP v jazycích slovanských je tak vlastně vynucována jejich strukturálními vlastnostmi; konkrétně tím, že je v nich préteritum – řečeno s Weinrichem – jak základním časem vyprávěného světa, tak zpětnoperspektivním časem světa ne-vyprávěného.

Z analýzy J. Janouškové vyplývá, že prototypická PPŘ se v češtině odlišuje od NPR nepřítomností oslovení a imperativů a posuny v kategorii osoby. V ich-formě, je-li podávána řeč proživatele, se přitom transformuje pouze druhá osoba do třetí (Janoušková, 2001, s. 57). Znamená to, že tam, kde podavatel nerozkazuje, neoslovuje a nemluví o příjemci své řeči ani o sobě, nelze PPŘ od NPR odlišit. U podání myšlenek, příp. promluvení proživatele ich-formovým vypravěčem není dokonce pro splnutí těchto dvou forem poslední zmíněná podmínka nutná, takže s evidentní PPŘ se zde setkáváme jen ojedinele.

J. Mistrík (1989) přiřazuje všechny formy podání řeči s výjimkou řeči přímé pásma vypravěče: “Do pásma rozprávače patří to, čo v mene autora rozpráva sám rozprávač (autorská řeč), ako aj to, čo rozpráva – formálne nevyčlenené – v mene postáv alebo spolu s nimi (polopriama řeč, nevlastná priama řeč, zmiešaná řeč). (...) Polopriama, nevlastná priama a zmiešaná řeč sa vyslovujú iba cez clonu, cez prizmu rozprávača” (Mistrík, 1989, s. 325–326). Doležel (1960, s. 97) naproti tomu klade hranici mezi pásmy do oblasti plynulého přechodu mezi PPŘ a SŘ. Takové řešení pokládáme za vhodnější. Ztotožňujeme se totiž s názorem J. Hrbáčka, že zásadní rozdíl mezi PPŘ a SŘ nespočívá v hustotě distinktivních znaků PP, nýbrž ve směřování: PPŘ je řeč postavy přizpůsobená pásma vypravěče, kdežto SŘ je řeč vypravěče modifikovaná některými prvky pásma postavy (Hrbáček, 1994, s. 116–118). Tento **rozdíl ve směřování** se podle našeho názoru dá vyložit funkčně. Funkcí smíšené řeči je zvýraznit roli té postavy (postav), jejíž řečové nebo myšlenkové (nejčastěji asi lexikální) prvky se v PV objevují, ve vyprávění; funkcí řeči polopřímé bývá oslabit vládu mluvící postavy nad její promluvou, a to zpravidla ve prospěch postavy reflektorské (i tam, kde promlouvá nebo myslí postava s reflektorem totožná).

Výše zmíněnou Doleželovu definici SŘ nepovažujeme za vhodnou. Vede totiž k tomu, že tento (řečeno s Doleželem) promluvový typ nelze přesně a objektivně odlišit nejen od řeči polopřímé, ale na druhé straně ani od nemodifikovaného pásma vypravěče (pokud bychom nestanovili hranici absolutně, totiž tak, že i jeden jediný prvek PP v PV by z PV učinil smíšenou řeč – takové řešení by však vedlo jen k uznání neexistence “čistého PV”). Doležel (1993, s. 34–36) navíc vypočítává, že signály PP v PV, konstituující SŘ, se mohou týkat slohové vrstvy charakteristické pro vyjadřování postavy,

subjektivního hodnocení, subjektivní modalities a rovněž subjektivní deixe. To pak znamená, že každá narativní výpověď perspektivně vztažená k časoprostoru vyprávěného děje je chápána jako SR.

Poněkud jinou, na sémantických kritériích založenou taxonomii forem podání řeči nacházíme u G. Leech a M. Shorta (1981). Na rozdíl od předchozích nechápou PŘ ani NŘ jako krajní možnosti. Ještě “nepřímějším”, tedy pásmu postav vzdálenějším prostředkem, jak zachytit skutečnost, že postava něco říká nebo na něco myslí, je “narrative report of speech acts”, respektive “narrative report of thought acts” (Leech – Short, 1981, s. 322, 337), tj. **zpráva o řeči (promluvení/myšlenka)**: vypravěč řeč nepodává, pouze informuje o tom, že se řečový akt odehrál, příp. zmíní některé jeho obsahové složky; *celá* propozice touto formou být podána nemůže. Zpráva o řeči se uplatňuje především tam, kde na přesném a úplném obsahu řeči příliš nezáleží. K NŘ má tato forma poměrně blízko, srov. např. *oznámil, že dokončil svou práci – oznámil dokončení své práce*. Liší se od ní nižší potenciální měrou doslovnosti a syntaktickou stavbou – bývá vyjádřena buď vedlejší větou uvozenou relativem (*řekla, co si o tom všem myslí*), nebo jmennou frází v předmětové pozici. Díky systémovým vlastnostem angličtiny je v ní zpráva o řeči častější než v češtině; angličtina totiž běžně spojuje verba dicendi s infinitivem. Tak třeba Leechův – Shortův příklad *He promised to return* by se v češtině vyjádřil nejlépe *Slíbil, že se vrátí*. Závislost volby mezi NŘ a zprávou o řeči na systémových vlastnostech jazyka jen dokazuje, že nemůže jít o jevy funkčně principiálně odlišné.

Tzv. volná přímá řeč (“free direct speech”, v oblasti podání myšlení jí odpovídá “free direct thought”) je podle Leech a Shorta (1981, s. 322) bezprostřednější než řeč přímá. Pod tento termín řadí PŘ bez rámcové věty a NPR (uvozenou i neuvozenou).

Rámcová věta uvozující řeč postavy může mít nejrůznější formu. Podrobnou klasifikaci rámcových vět z hlediska jejich obsahu podává Šoltys (1983, s. 90nn.). Za obligatorní součást rámcové věty považuje identifikaci původce a příjemce řeči a údaj o způsobu přenosu informace řečí vyjádřené, tj. ve větách uvozujících promluvení *verbum dicendi*. Rámcové věty uvozující myšlenku nebyly předmětem Šoltysova výzkumu; ty obvykle obsahují identifikaci původce a *verbum cogitandi*. Nezřídka je arci myšlenka postavy prezentována jako promluvení, tj. místo *verbum cogitandi* zastává *verbum dicendi*. Tam, kde lze identifikovat komunikanty nebo způsob přenosu informace z kontextu, může obligatorní informace v rámcové větě chybět. To může znamenat jak nepřítomnost rámcové věty, tak skutečnost, že tato věta obsahuje informace jiné (Šoltys, 1983, s. 95). Termínu *rámcová*, a nikoli *uvozovací věta* zde užíváme mj. proto, abychom pod něj mohli zařadit i věty, které podle Hrbáčka (1994, s. 122) nejsou větami uvozovacími: totiž věty syntakticky úplné, do nichž se podávaná řeč zapojuje jen implicitně.

Souhlasíme s Leechem a Shortem v tom, že spojení PŘ s rámcovou větou je pásmu vypravěče bližší než táž PŘ bez rámcové věty – právě tím, že rámcová věta patří cele do tohoto pásma. V dialogu podaném formou uvozených PŘ hlasy vypravěče a postav nesplývají, nýbrž střídají se; pokud se vypravěč vzdává rámcových vět, vzdává se rovněž (neprokládá-li dialog jinými větami) své přítomnosti v aktuální fázi vyprávění a cele nechává postavy mluvit samy za sebe. Tento rozdíl mezi přítomností a nepřítomností rámcových vět v podání řeči platí i o dialogu podaném pomocí NPR. Avšak uvozovky u přímé řeči chápeme s Doleželem jako prostředek oddělující PP explicitně od PV, nikoli po vzoru Leech a Shorta jako důkaz přítomnosti vypravěče v PŘ, a proto nepřijímáme jejich tvrzení, že (v české terminologii) PŘ je méně přímá než NPR.

Smíšenou řeč označují Leech a Short jako řečovou aluzi (“speech allusion”) a nechápou ji jako formu podání řeči (Leech – Short, 1981, s. 349). My jsme sice SR představili v souvislosti s podáním řeči, ale z toho, jak jsme ji po vzoru J. Hrbáčka definovali, vyplývá, že o formu podání řeči v pravém slova smyslu opravdu nejde.

Naopak bychom rádi rozšířili repertoár popisovaných forem o podání řeči pomocí částice *prý*. Tato částice se vyvinula ustrnutím tvaru verba dicendi *praví* (Rejzek, 2001, s. 511), a ačkoli je dnes pro lingvisticky neškoleného uživatele jazyka etymologicky nejasná, stále ukazuje na to, že podávaná informace má původ v cizí řeči. Pokud je užita mimo nepřímou řeč, nahrazuje vlastně rámcovou větu. Podání řeči pomocí takového *prý* je tedy forma podání řeči velmi blízká NŘ, od níž se liší vyšším statusem podávané řeči (ta není degradována na úroveň závislé věty) a tím, že postrádající rámcovou větu nemůže obsahovat identifikaci mluvčího. Proto se jí častěji než jiných forem užívá tam, kde nezáleží na identitě mluvčího a okolnostech řeči; o takovém užití lze říci, že důležitější při něm bývá poukaz na *cizí* původ informace než na její původ *řečový*. Explicitní poukaz na cizí původ řeči na druhé straně odlišuje tuto formu od neuvozené polopřímé nebo neznačené přímé řeči. Velmi často se

tato forma kombinuje s NŘ u podání delších replik: první výpověď takové repliky bývá podána pomocí NŘ, v dalších výpovědích se pak cizost signalizuje částicí *prý*. Pokud je částice *prý* užita uvnitř NŘ, signalizuje jisté pochyby primárního podavatele o platnosti obsahu této sekundární řeči (*Říkal, že to prý stihne*); zde tedy funguje jako prostředek vyjádření jistotní modality.

R. Pascal ve své definici polopřímé řeči (neboli volné nepřímé řeči, “free indirect speech”) spojuje problematiku podání řeči s pojmem časoprostorové perspektivy: “(...) the narrator, though preserving the authorial mode throughout and evading the ‘dramatic’ form of speech or dialogue, yet places himself, when reporting the words or thoughts of a character, directly into the experiential field of the character, and adopts the latter’s perspective in regard to both time and place” (Pascal, 1977, s. 9). Taková definice je problematická, neboť PPŘ časovou perspektivu postavy zachovávat nemusí a dokonce v ukázkovém příkladě citovaném Pascalem na téže stránce ani v plné míře nezachovává.

V konkrétních analýzách označuje Pascal jako “free indirect speech” i případy, v nichž vyprávění sleduje to, co vidí postava, a přitom není podávána žádná řeč; PPŘ mu tak splývá s vyprávěním z perspektivy postavy vůbec. Takové ztotožnění považujeme za chybné. Pascal odmítá názory svých předchůdců, zejména Eugena Lercha, že PPŘ je prostředkem mizení vypravěče, a tedy prostředkem radikální subjektivizace vyprávění, a tvrdí, že vypravěč je tu vždy přítomen, ať už prostřednictvím skrytého morálního hodnocení nebo pouhé gramatické formy (Pascal, 1977, s. 137). Podstatou PPŘ je podle Pascala dvojí perspektiva a z ní plynoucí ambivalence vyjádření. Podobně vidí podstatu PPŘ i F. K. Stanzel (1988, s. 229).

Obecná představa o formách podání řeči předpokládá, že 1) přímá řeč představuje autentický, ničím nerušený hlas postavy, jejíž řeč je reprodukována přesně, doslovně (de dicto); 2) nepřímá řeč je plně pod kontrolou podavatele, nezachovává formu, nýbrž pouze smysl řečeného, parafrázuje (de re); a 3) polopřímá řeč je charakterizována tím, že oba hlasy, obě perspektivy se v ní směřují. Studie M. Sternberga (1982, 1991) ukazují, že tato představa je mylná. Pomocí PŘ bývá podáváno množství řečí, u nichž je přesnost reprodukce z principu vyloučena; odlišnosti mezi původní řečí a jejím podáním je u nich třeba připsat na vrub podavateli. Jsou to: přeložená cizojazyčná řeč, nerealizovaná řeč, neverbální řeč (*Její oči říkaly: “Děkuji.”*) (Sternberg, 1991, s. 78) a typizovaná řeč (tj. případy, v nichž se objevuje skupinový původce, násobený predikát nebo distributivní adverbialia typu *často* nebo *všude* apod., Sternberg, 1982, s. 97). Dále se v PŘ objevují výrazy, které Sternberg nazývá *despecifikátory*: i v případech typu “*Jmenuji se tak a tak,*” *řekl jsem* zasahuje očividně do podávané řeči podavatel. V PŘ se může také objevit pojmenování, které by mluvčí nikdy neužil, zato ho běžně užívá ve svém pásmu vypravěč (Sternberg, 1982, s. 98–103). Z hlediska našeho zájmu o perspektivní ztvárnění skutečnosti v komunikátu jsou nadmíru zajímavé ty případy, ve kterých vstupuje dovnitř PŘ perspektiva jejího příjemce (jde např. o promluvení pro příjemce jen částečně srozumitelné, u něhož je podána jeho recepce, Sternberg, 1982, s. 105). To vše jsou případy evidentní; podle Sternberga je však přesnost reprodukce narušována už tím, že je řeč přesazena do jiného kontextu, než ve kterém byla pronesena, a že nelze zapsat všechny její (mnohdy pro pochopení smyslu řeči krucifální) suprasegmentální a paraverbální kvality.

Už Bachtin a Vološinov (1986, s. 338n.) si povšimli, že naopak obsah řeči nepřímé bývá vypravěčem upravován v různé míře. Rozlišili proto dva póly NŘ: typ **předmětně analytický**, který podává přesně pouze předmětný obsah promluvy (propozici/propozice), a typ **slovně analytický**, který navíc charakterizuje mluvčího zachováním jeho vyjadřovacích specifik⁶.

Sternberg pak dokládá, že součástí NŘ mohou být např. i slovosledné inverze, zvolání, opakování, neúplné věty, oslovení, kontaktní prostředky nebo deiktické výrazy orientované k časoprostorové perspektivě mluvčí postavy (Sternberg, 1991, s. 84–86). Všemi těmito jevy se v NŘ perspektiva mluvčí postavy, která je i v NŘ vždy zastoupena, zesiluje.

Sternbergovy studie ukazují, že podavatel i mluvčí/myslí postava do podávané řeči vstupují vždy, takže **podání řeči kteroukoli formou nutně mísí dvojí perspektivu**: “(...) quotation involves (...) a perspectival montage between quoter and quotee, where it is sometimes easier and sometimes more difficult (if at all possible) to tell where the one’s viewpoint or subjectivity ends and the other’s begins” (Sternberg, 1991, s. 64). Dvojí optika není výsadou PPŘ; PŘ (k ní Sternberg počítá i NPŘ) není ex definitione mimo vliv vypravěče; NŘ naopak nepatří bezvýhradně do jeho pásma.

Z toho podle našeho názoru plyne, že formy podání řeči jsou právě jen **formy** a **nelze** je **definovat funkčně či sémanticky**. Samy o sobě, zbavené vztahu ke kontextu a k celku textu, nemají stylistickou hodnotu. Míra věrnosti “originálu” ani perspektivní orientace podání řeči nejsou jeho

formou determinovány. Existuje tu “(...) the many-to-many correspondence between form and role or effect in discourse” (Sternberg, 1991, s. 80). Při analýze podávání řeči uvnitř komunikátu je třeba odlišovat 1) jeho formu; 2) jeho sémantiku, tj. určení, do jaké míry je podávaná řeč kopií “originálu” a do jaké míry parafrází, příp. (např. v sekundárních řečech) zkreslením; a 3) jeho pragmatiku: kolik perspektivních center má na podávané řeči účast, která to jsou, v čem se které z nich projevuje a proč (Sternberg, 1991, s. 92).

Domníváme se, že radikálním oddělením formy podání řeči od jeho funkce Sternberg nepopírá skutečnost, že jednotlivé formy, jak už jsme ostatně naznačili, tíhnou k jistým funkcím.

Respektující výše zmíněná zjištění M. Sternberga (1982, 1991) a opírající se při syntaktických charakterizacích o výklad J. Hrbáčka (1994), rozeznáváme tyto formy podání řeči (tj. promluvení nebo myšlenky):

- zprávu o řeči (podávaná řeč nedosahuje statusu výpovědi a je vyjádřena buď jako větný člen uvnitř věty rámcové, nebo jako závislá věta či množina závislých vět rozvíjející větu rámcovou a připojená relativem)
 - značenou (graficky delimitovanou) versus neznačenou;
- nepřímou řeč (podávaná řeč nedosahuje statusu výpovědi, je vyjádřena jako závislá věta nebo množina závislých vět rozvíjející větu rámcovou a je k této větě připojena spojkou nebo interogativem)
 - značenou versus neznačenou;
- podání řeči pomocí částice *prý* (podávaná řeč má status výpovědi/množiny výpovědí; částice *prý*, užitá uvnitř výpovědi, nahrazuje rámcovou větu)
 - značené versus neznačené;
- polopřímou řeč (netvoří s rámcovou větou – je-li rámcová věta přítomna – jednu výpověď, může s ní být spojena toliko syntaktickým vztahem mezipromluvovým; kategorie osoby v ní podléhá transpozici tehdy, vztahuje-li se ke komunikantům podávané řeči)
 - značenou versus neznačenou,
 - uvozenou nějakým rámcem (větou nebo nevětným výrazem, zepředu nebo zezadu atd.) versus neuvozenou;
- přímou řeč (netvoří s rámcovou větou – je-li rámcová věta přítomna – jednu výpověď, může s ní být spojena toliko syntaktickým vztahem mezipromluvovým; všechny deiktické prostředky včetně kategorie osoby se v ní vztahují k vyprávěné situaci)
 - značenou versus neznačenou,
 - uvozenou versus neuvozenou.

Smíšenou řeč (řečovou aluzi) mezi formy podání řeči neřadíme, neboť nepodává celistvé promluvy (promluvení či myšlenky) postav, nýbrž jen jejich (většinou pro postavu, její vyjadřovací zvyklosti nebo její vidění světa charakteristické) útržky. Ty perspektivní posuny, které nejsou neseny *řečovými prvky* postav, jako smíšenou řeč neoznačujeme. Na rozdíl od řeči podávané nemůže smíšená řeč posouvat děj dopředu. Její užití nicméně může být – a často bývá – prostředkem perspektivizace slovesného komunikátu.

LITERATURA

- BACHTIN, M. M., VOLOŠINOV, V. N. K dejinám foriem výpovede v jazykových konštrukciách. In *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*. Bratislava: Pravda, 1986, s. 311–382.
- DOLEŽEL, L. *O stylu moderní české prózy*. Praha: ČSAV, 1960.
- DOLEŽEL, L. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Čs. spisovatel, 1993.
- HOFFMANOVÁ, J. “Reprodukce” cizí řeči a myšlení. In ČECHOVÁ, M., MOLDANOVÁ, D. (eds.). *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. Ústí nad Labem: UJEP, 1999, s. 56–60.
- HRBÁČEK, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994.
- JANOUŠKOVÁ, J. *Polopřímá řeč*. Praha: FF UK, 2001 (diplomová práce).
- LEECH, G. N., SHORT, M. H. Speech and thought presentation. In *Style in Fiction*. London: Longman, 1981, s. 318–351.
- MACUROVÁ, A. *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*. Praha: UK, 1977.
- MACUROVÁ, A. Subjekty a text. In HODROVÁ, D. (ed.). *Proměny subjektu I*. Praha: ÚČL ČAV, 1994, s. 31–37.

- MISTRÍK, J. *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1989.
- PASCAL, R. *The Dual Voice*. Manchester: Manchester University Press, 1977.
- POUROVÁ, V. *Hordubal. Proměny narativní perspektivy, realizace těchto proměn a jejich fungování v textu*. Praha: FF UK, 1995 (diplomová práce).
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.
- STANZEL, F. *Teorie vyprávění*. Praha: Odeon, 1988.
- STERNBERG, M. Point of view and the indirections of direct speech. *Language and Style*, Vol. 15, 1982, s. 67–117.
- STERNBERG, M. How indirect discourse means. In SELL, R. D. (ed.). *Literary Pragmatics*. London: Routledge, 1991, s. 62–95.
- ŠOLTYS, O. *Verba dicendi a metajazyková informace*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983.
- USPENSKIJ, B. A. *Poetika kompozicii*. Moskva: Iskusstvo, 1970.
- VOGT, J. *Aspekte erzählender Prosa*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990.
- WEINRICH, H. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1964.

POZNÁMKY

¹ Tato studie je modifikovaným výňatkem z první části disertační práce *Perspektiva vyprávění v obrozenské próze*, obhájené v ÚČJTK FF UK v Praze r. 2002.

² Postavu, s níž je vztahem ontologické identity (nikoli však identity časoprostorové) spjat vypravěč v komunikátu psaném v ich-formě, nazýváme **proživatel**.

³ Pojem ne-vyprávění vychází z teorie H. Weinricha (1964, s. 47–50), která proti sobě klade *Erzählung* a *Besprechen*. Vyprávění se podle Weinricha vyznačuje netotožností světa, o němž se vypráví, se světem, v němž se vypráví, a tedy absencí skutečného napětí. V *Besprechen* naopak jde o skutečný svět, v němž jsou komunikanti osobně angažováni, který je pro ně závažný a bezprostředně se jich dotýká. Protějškem vyprávěné pravdy je fikce, protějškem pravdy ve světě ne-vyprávěném je omyl nebo lež. Jazykově se pak protiklad *Erzählung* a *Besprechen* vyjadřuje kategorií času: základním, bezpříznakovým časem vyprávěného světa je (epické) préteritum, základním časem světa ne-vyprávěného je prézens (a pro vyjádření ne-vyprávěné minulosti mají germánské i románské jazyky k dispozici perfektum).

⁴ Deiktická slova vztahující se k okamžiku a místu promluvy (*ted', zde, odsud, dnes, zítra* apod.) Weinrich (1964, s. 57) označuje jako adverbia ne-vyprávěného světa, která musejí být pro vyprávění "přeložena" jako *tu chvíli, tam, odtamtud, ten den, druhý den* atd.

⁵ L. Doležel tuto taxonomii vypracoval s ohledem na epickou prózu. Je ovšem možné s uvedenými formami pracovat při popisu kteréhokoli psaného komunikátu, v němž se směšuje vlastní hlas podavatele s jinými, cizími hlasy. Jak ukazuje J. Hoffmannová (1999, s. 58), při analýze komunikátů mluvených s takto vymezenými formami naproti tomu vystačit nelze. Např. jednoznačným uvozovkám v psaném komunikátu odpovídá v mluveném projevu komplexní a proměnlivý souhrn suprasegmentálních a paraverbálních prostředků, takže distinkce PŘ a NPR se zde výrazně problematizuje.

⁶ Tuto dichotomii by bylo lze vztáhnout i na podání řeči pomocí částice *prý* a také na zprávu o řeči. V ní je typ předmětně analytický arci mnohem frekventovanější, ale není nikterak těžké představit si např. výpověď *Zopakoval svůj ("naprostý, ale opravdu naprostý") nesouhlas*.

RÉSUMÉ

Speech presentation forms

The study classifies speech presentation as one of the means of text perspectivisation. It reviews most influential Czech and foreign theories of speech presentation with the emphasis on the taxonomies of speech presentation forms, and suggests its own modified taxonomy. It stresses that speech presentation forms, qua forms, cannot be defined functionally or semantically.

*Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1*